

МБОУ Самагалтайская СОШ №2 имени Монгуш А.О.

МР «Тес-Хемский кожуун РТ»

Пришкольный лагерь «Дружба»

**Тыва чоннуң аас чогаалы –
чоннуң эгээртинмес байлак эртинези**

с. Самагалтай - 2024

Сорулгалары:

- Уругларга тыва улустуң кайгамчыктыг эртинези – аас чогаалының дугайында билиндирер.
- Тыва улустун аас чогаалының хевирлериниң дугайында билиин быжыглаар, чаагай чаңчылдарга кижизидер.
- Оларның угаан-медерелин, дыл-домаан сайзырадыр, сагынгыр-тывынгыр болурунга чанчыктырар.

I. Кирилде кезээ

1. Башкының сөзү

Бистиң тыва чонувус, делегейниң өске чоннары ышкаш, байлак культуралыг. Ыры-хөгжүм, уран-чазалга болгаш каасталга, янзы-бүрү чаңчыл-ёзулалдар, оюннар-биле чергелештир аас чогаал база үе-дүптен-не тыптып сайзырап келген. Кижиниң сайзыралынга аас чогаалдың киирген үлүү канчаар-даа аажок улуг дээрзи билдингир. Тыва чон чүс-чүс чылдарның дургузунда байлак утка-шынарлыг, хөй жанрларлыг аас чогаалын тургускан болгаш салгалдан салгалче дамчыдып, сайзырадып, нептередип келген. Тыва улустуң аас чогаалында чоннуң төөгүзү, сагыш-сеткили, өөрүшкүзү болгаш муңгаралы, күш-ажылчы, амыдыралчы дуржулгазы, чаагай-чаңчыл, сүзүглелдери, күзел-чүткүлдери болгаш кижини, ниитилел, бойдус, өртемчей дугайында бодалдары илереттинген. Аас чогаалының хөй янзы хевирлери улусту амыдырал, күш-ажыл база бойдус-биле таныштырып, оларның угаан-бодалын сайзырадып, тура-соруун быжыглап келген. Ол ышкаш маадырлыг тоолдар, ырлар болгаш кожамыктар, алгыш-йөрээлдер дээш оон-даа өске чогаалдар шылгараңгай эстетиктиг рольду ойнап, уран чүүлдүң онзагай чараш хевири бооп алдаржаан. Биске бурун шагдан дамчып келзе-даа, амгы үеде-даа аас чогаалы кайгамчыктыг бедик шынарын чидирбээн, улус чоннуң ёзулуг-ла чоргааралы бооп арткан. Харын-даа оон чамдык биче хемчээлдиг хевирлери сайзырап турар.

Ам-на-ла бе? Чеве, эштер!
Ойнап-хөглөп мөөрейлежиил,
Адыг-чарыш кылып ойнаал,
Адааннажып чижилиңер!
Тывызыктар ыдып, тоолдап,
Үлегер сөс сактып, чугаалап,
Мөөрейлежиил!

2. Мөөрейлер – тывызыктажыры, узун-тыныш, үлегер домактар чугаалаары, кожамыктажыры.

- Адыр, адыр мени дыңнап болгааңар! Тывызыкты тып көрүңерем.

Тывызыым дытта, тоолум дошта.

- Ол чүү-дүр, чээ, уруглар?

- Тывынгырлар кайда силер,

Тыварынче кичээниңер.

Баажызын айтырып каап,

База катап догааштырыңар.

Тыва тыртып алган киж

Догааштырып салгылаар-дыр. (Тыпкан киж холун дораан өрү көдүрөр).

Мөөрей: Тывызыктажыры

- Аъдым демир, бодум демир, кымчы чокка дүшпес-даа мен (Шооча биле дүлгүүр).
- Ала-була чакпалыг, алдын урук сөдүргелиг (Сааскан).
- Адыштаарга, адышка кирер, ажыптарга, хову сыңмас (Карак).
- Аргада ак баштыг ашак олур (Харлыг пөш).
- Арзылаң аг диди – арга бажы кызаш диди (Чаңнык).

- Аржымакка куткан ышкаш, адыр талга аскан ышкаш (Куш уязы).
- Арт ажарга-ла өдек (Саргыяк).
- Артап болбас алдын өргөн, дээп болбас демир өргөн (Чылан).
- Боду ак-даа болза, сагыжы кара. (Хоран).
- Боду борбак, боску теве. (Хөнек).
- Борбак карам кургадып чададым. (Ыттың думчуу)
- Борбуякта куткан ышкаш, бора талда аскан ышкаш. (Ары өө)
- Дагга даакпас, сугга суукпас. (Дуюг)
- Дагыл иштинде таңма чүрек. (Аъттың дуюу)
- Долганып-долганып топ диди. (Ыт)
- Дөрт алышкының чушкуузу артында. (Аът изи)
- Ийи өгнүң чүлгүүжү чаңгыс. (Инектиң думчуунуң ийи үдү биле дылы)
- Ийде чартык өг. (Кулак)
- Кадын кыстың караа чараш. (Диис)
- Кежээ келир, эртен чанар. (Өгнүң өрегеzi)
- Көөрге көвей, көдүрерге чиик. (Хөвөң азы дүк)

Мөөрей: Узун-тыныш

Узун-тыныш уругларның

Уттурбас бир оюну-дур.

Улай-улай киржиилиңер,

Уттурганнар адааргазын.

Мөөрей: Үлегер домактар чугаалаары

Бердинген улегер домактарны чедир чугаалаар.

Мөөрей: Кожамыктажыры

Ырлапкан дээш бисти канчаар,

Ыргай-биле кагар эвес,

Ыргай-биле какса-даа-ла

Ылап шынын сөглээр эвес.

Каттырган дээш бисти канчаар,

Хаак-биле кагар эвес,

Хаак-биле какса-даа-ла,

Хамык шынын сөглээр эвес.

Отряд: 1

1. Кожамыкка кончуг-ла бис.
Кожа тырткаш, салыр-ла бис.
Кожар сиирге, хоржок-ла бис.
Хокпак-хакпак кылып каар бис.
2. Айым биле Хүнүм ышкаш
Алдын чырык чүвем-не чок.
Авам биле ачам ышкаш
Авыралдыг улус-ла чок.
3. Бедик-бедик аъттар турар
Бедик черниң аъттары бе?
Бедик сынныг оолдар турар
Лагеръниң оолдары бе?
4. Бежелээн бис, алдалаан бис, оой-ээй.
Бежен кижини шинчилиг бис, оой-ээй.
Алдалаан бис, бежелээн бис, оой-ээй.
Алдан кижини шинчилиг бис, оой-ээй.

Отряд: 2

1. Тывызыкка кончуг-ла мен.
Тыва тыртып каар-ла мен.
Дыраар черге хоржок-ла мен.
Тырылдырып каар-ла мен.
2. Айым биле Хүнүм ышкаш
Алдын чырык чүвем-не чок.
Авам биле ачам ышкаш
Авыралдыг улус-ла чок.
3. Чыраа-чыраа аъттар турар
Бедик черниң аъттары бе?

Чычыы тоннуг кыстар турар
Лагеръниң кыстары бе?

4. Чеделээн бис, сезелээн бис, оой-ээй.
Чеден кижини шинчилиг бис, оой-ээй.
Сезелээн бис, чеделээн бис, оой-ээй.
Сезен кижини шинчилиг бис, оой-ээй.

Шупту ырлажыр:

Хөвөң ышкаш хоюг, чымчак дүктүг дээн-дээн

Хөлдөр ышкаш чалгып, чатгып чыдар дээн-дээн

Саар малы аалга сынмас болган дээн-дээн

Сагган сүдү саваажып долган дээн-дээн

Ажы-төлү эрес, хөглүг омак дээн-дээн

Арат чону хөглүг бистин Тыва дээн-дээн

II. Түннел

Хайыралыг Тывамны

Каткы-хөг эргизин.

Карактажыр өөрүвүс

Каас-чараш чурттазын.

Курай, Курай!!!